

«Ένας είναι ο φάραγγας: Της Σαμαριάς! Τ' άλλα είναι φαράγγια», λένε οι Σφακιανοί. Συνολικά, δέκα αυλακώνουν τη γη τους, προσδίδοντάς της άγρια ομορφιά. Γη τραχιά και δυσπρόσιτη, τα Σφακιά των μετρημένων 2.484 κατοίκων αποτελούν την πιο μικρή και ένδοξη επαρχία του νομού Χανίων. Απλώνονται σε 468 τετραγωνικά χιλιόμετρα από τον όρμο της Αγίας Ρούμελης ως την ανατολική άκρη των Λευκών Ορέων, που καλύπτουν το συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα της έκτασής τους και βουτούν στη θάλασσα του Λιβυκού πελάγους. Με ψηλότερη κορφή τις Πάχνες (2.453 μ.), μετριούνται πάνω από πενήντα που ξεπερνούν σε ύψος τα 2.000 μ. Το βουνό οι ντόπιοι το λένε (οι) Μαδάρες, λέξη που κατάγεται από το αρχαιοελληνικό επίθετο «μαδαρός» (σημαίνει φαλακρός, από το ρήμα μαδάω).

Της Σαμαριάς ο φάραγγας έχει μήκος περίπου 16 χλμ., βάθος που φτάνει τα πεντακόσια μέτρα και πλάτος, στα πιο στενά του σημεία, τρία. Ξεκινά από το οροπέδιο του Ομαλού και καταλήγει στην Αγία Ρούμελη: Ένας επίγειος παράδεισος (εθνικός δρυμός από το 1962), όπου φύονται πάνω από 450 είδη χλωρίδας (ενδημικά τα εβδομήντα), «κατοικία» του κρητικού αίγαγρου, με 69 είδη πουλιών. Στις κορυφές του βουνού βρίσκουν καταφύγιο πολλά αρπακτικά πουλιά.

Οι ντόπιοι πιστεύουν ότι πήρε το όνομά του από την οσία Μαρία την Αλεξανδρινή (σία Μαρία, σαμαρία, Σαμαριά) ή, κατά τον Β. Ψυλάκη, από τη «Σαν Μαρία», που γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια το 345 μ.Χ. Βυζαντινή της εκκλησία βρίσκεται μέσα στο φαράγγι, κοντά στον οικισμό Σαμαριά, στο μέσον της διαδρομής για το Λυβικό Πέλαγος. Κάθε χρόνο οι Σφακιανοί οργανώνουν εκεί πανηγύρι.

Θεαματικό αλλά εξαιρετικά δύσβατο είναι και το φαράγγι της Νίμπρου, μήκους έξι χλμ., με ορθοπλαγιές που φτάνουν ως και τα τριακόσια μέτρα ύψος, που σε κάποια σημεία στενεύει ως δυο μέτρα. Ξεκινά έξω από το χωριό Νίμπρος, από το οροπέδιο του Ασκύφου, και καταλήγει στην πεδιάδα της Χώρας Σφακίων. Φαράγγι και χωριό πήραν το όνομά τους από τους Ιμβριώτες πρόσφυγες που έφτασαν εκεί στα 1479. Έτσι κι αλλιώς, το νησί τους, η Ίμβρος, οφείλει το όνομά του στον προελληνικό Ίμβρασο (ή Ίμβραμο), θεό που συμβόλιζε την γονιμότητα της άγονης γης.

Στην είσοδο των Σφακίων, ο Λαγκός του Κατρέ (φαράγγι του Κατρέα) ξεκινά από τη θέση Ξυλόδεμα και καταλήγει στο οροπέδιο της Κράπης. Είναι μικρότερο από της Σαμαριάς και της Νίμπρου, με μήκος δύο χιλιόμετρα αλλά είναι εξίσου απότομο στις πλαγιές του και εξαιρετικά δύσβατο. Πήρε το όνομά του από τον Κατρέα, τραγικό γιο του Μίνωα, που έκτισε μια πόλη στην περιοχή (εικάζεται ότι βρισκόταν ή στο οροπέδιο της Κράπης ή στη θέση «Βατέ» όπου τελειώνει ο λαγκός).

Τη δεκάδα των φαραγγιών της περιοχής συμπληρώνουν ο Κλάδος, τα Δώματα, της Ελυγιάς, της Αράδαινας, το Σφακιανό, του Ασφένδου και του Καλλικράτη.

Μέσα σ' αυτό το επιβλητικό περιβάλλον, οι Σφακιανοί βίωσαν το ασίγαστο αίσθημα της ελευθερίας, που τους χαρακτηρίζει, και τις παραδόσεις της τιμής, της φιλοξενίας, της φιλίας, αλλά και της «βεντέτας». Στην πρωτεύουσά τους, την παραλιακή Χώρα Σφακίων (72 χλμ. από τα Χανιά), ζουν μόλις 278 μόνιμοι κάτοικοι. Άλλωστε, αναλογούν μόλις κάτι παραπάνω από πέντε ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο της γης τους. Την οποία πάντα υπερασπίστηκαν με σθένος και αυταπάρνηση.

Υπάρχουν τουλάχιστον πέντε απόψεις για την προέλευση της ονομασίας Σφακιά. Κάποιοι τη θέλουν να προέρχεται από παραφθορά της λέξης «Φοίνιξ», ονομασία ισχυρού αρχαίου λιμανιού στην περιοχή. Κατοικήθηκε από τα μινωικά χρόνια και γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη τον καιρό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ως επίγειο της Ανώπολης και της Αρίδαινας, έδρα επισκοπής στα βυζαντινά χρόνια (άλλοι τη θέλουν στην περιοχή των σημερινών Λουτρών και άλλοι στα σημερινά Λιβανιανιά).

Κατά άλλη εκδοχή, η λέξη Σφακιά προέρχεται από τη «σφάκα», τοπική ονομασία της πικροδάφνης (Σφακιά, η χώρα με τις πικροδάφνες). Σύμφωνα με άλλους, κατάγεται από τη

λέξη «σφαγεία» ως τόπος σφαγών.

Οι πιο πολλοί όμως συμφωνούν ότι το όνομα της περιοχής προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «σφαξ». Για κάποιους, σήμαινε «φαράγγια». Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος βεβαιώνει ότι οι αρχαίοι τη χρησιμοποιούσαν αντί της λέξης «σφηξ» (σφίγγα): «Σφηκιά», σφηκοφωλιά, επειδή οι Σφακιανοί ριχνονται στους εχθρούς τους σαν σφήκες. Άλλωστε, Κρητικοί που ονομάζονταν Σφήκες αναφέρεται ότι αποίκισαν την Κύπρο που ονομάστηκε Σφηκία.

Ο Κατρέας ήταν ο οικιστής ομώνυμης πόλης εκεί. Η παράδοση τον θέλει τραγικό γιο του Μίνωα, αν και, σύμφωνα με άλλη εκδοχή, ήταν γιος του Πελοποννήσιου Τεγεάτη, αδελφός του Κύδωνα (οικιστή της Κυδωνίας) και του Γόρτυ (οικιστή της Γόρτυνας). Σ' αυτού το παλάτι βρισκόταν φιλοξενούμενος ο Μενέλαος, όταν ο Πάρις έκλεψε την Ωραία Ελένη από τη Σπάρτη.

Η Αραδίνα (στη θέση του σημερινού χωριού Αράδαινα) και η Ανώπολη (στη θέση του χωριού που και σήμερα υπάρχει) είναι οι αρχαίες πόλεις των Σφακίων που συγκαταλέγονται ανάμεσα στις τριάντα κρητικές, οι οποίες αναφέρονται στη συνθήκη με τον Ευμένη της Περγάμου. Υπήρχαν ακόμη η Ποικιλασσός και η Τάρρα (σημερινή Αγία Ρούμελη).

Οι «Δώ δεκα αρχοντόπουλοι»

Η αρχαία Κυδωνία (σημερινά Χανιά) δεν υπήρχε πια, όταν στα 961, ο στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς ανέκτησε την Κρήτη για λογαριασμό της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στη θέση της, οι Βυζαντινοί βρήκαν το χωριό Rabdh el Djobh (Πόλη του τυριού). Ονομαζόταν έτσι, επειδή από εκεί γινόταν η εξαγωγή του και τότε περίφημου τυριού των Λευκών Ορέων: Της σφακιανής γραβιέρας που και σήμερα παράγεται στα «μιτάτα», τις τυροκομικές εγκαταστάσεις, στις Μαδάρες.

Τα 137 χρόνια της αραβικής κατοχής (από το 824) είχαν φέρει την Κρήτη σε άθλια

κατάσταση και τον ντόπιο πληθυσμό σχεδόν υπό εξαφάνιση. Όμως, στα Σφακιά ευημερούσαν. Ποτέ τους οι Άραβες δεν κατάφεραν να τα υποτάξουν. Θέλοντας και μη, είχαν αναγνωρίσει αυτονομία στους Σφακιανούς, τους οποίους διοικούσε ένα είδος τοπικής γερουσίας, οι δημογέροντες ή συμβούλιο των γερόντων. Η ελευθερία κινήσεων τους επέτρεπε να φθάνουν ανενόχλητοι ως τα βόρεια σημεία του νησιού.

Παρ' όλα αυτά, όταν ο βυζαντινός στόλος κατέπλευσε στην Κρήτη, οι Σφακιανοί έσπευσαν να συνδράμουν την προσπάθεια του Φωκά να πάρει το νησί. Αν και μακριά από τον τόπο τους, βρέθηκαν να πολεμούν στο πλάι των Βυζαντινών σε όλη τη διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο), που τελικά έπεσε στις 7 Μαρτίου 961, σημαίνοντας το τέλος του αραβικού κράτους στο νησί.

Ευγνωμώνοντας, ο στρατηγός αντάμειψε τους Σφακιανούς με δώρα, τους επέτρεψε να συνεχίσουν να αυτοδιοικούνται και τους απάλλαξε από κάθε φορολογία. Όταν, δυο χρόνια αργότερα, έγινε αυτοκράτορας, η Κρήτη απετέλεσε ξεχωριστό θέμα με διοικητή στρατηγό που έδρευε στον Χάνδακα. Ο Φωκάς έστειλε εκεί πάμπολλους ιερείς, διέταξε και μετέτρεψαν τα τζαμιά σε εκκλησίες και ξεκίνησε τεράστιο πρόγραμμα εποίκησης του νησιού. Τα Σφακιά δεν συμπεριλαμβάνονταν σ' όλα αυτά.

Δυο αιώνες αργότερα, στα χρόνια του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού (1081 – 1118), ο διοικητής στρατηγός (δούκας;), Καρύκης, επαναστάτησε εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Ο αυτοκράτορας έστειλε τον στόλο να επιβάλει την τάξη. Δεν πρόλαβε. Την ώρα που τα πλοία έπιαναν Κάρπαθο, οι Κρητικοί συνελάμβαναν τον στασιαστή. Όταν ο αυτοκρατορικός στρατός βγήκε στον Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο), βρήκε τον Καρύκη νεκρό. Ο Αλέξιος όμως είχε πεισθεί ότι το νησί χρειαζόταν να μπολιαστεί με νέο αίμα, ικανό να διαφυλάξει την τάξη, ώστε να μη χρειάζεται να κινείται ο στόλος για ψύλλου πήδημα. Η Κρήτη χωρίστηκε σε φέουδα και διανεμήθηκε σε αρχοντικές οικογένειες της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες δέχτηκαν να πάνε εκεί (1182). Έμειναν στην ιστορία ως «Δώδεκα αρχοντόπουλοι».

Ένα από τα αρχοντόπουλα ήταν ο Μαρίνος Σκορδύλης, ανιψιός του αυτοκράτορα. Έφτασε στην Κρήτη μαζί με εννέα αδέρφια του και τις οικογένειές τους. Πήρε τα Σφακιά. Η επικράτειά του κατείχε το οροπέδιο του Ασκύφου κι έφτανε ως τον Κουστογέρακο (στα βόρεια), με νότιο σύνορό της την παραλία, περιλαμβάνοντας την Αγία Ρούμελη, τη σημερινή

Χώρα Σφακίων και το μελλοντικό Φραγκοκάστελο. Έδρα του ήταν η Ανώπολη. Το φέουδο του συνόρευε με εκείνο του Ιωάννη Φωκά που εκτεινόταν στο μεγαλύτερο μέρος του Ρεθύμνου. Στα μετέπειτα χρόνια, το επώνυμο Φωκάς είχε αντικατασταθεί από το Καλλέργης. Οι δυο οικογένειες συχνά συνασπίστηκαν εναντίον «κοινών εχθρών».

Τετρακόσια χρόνια αργότερα (1573), σύμφωνα με την έκθεση του Ενετού Καβάλι, οι φεουδάρχες απόγονοι των δώδεκα αρχοντόπουλων στην Κρήτη ήταν περίπου τετρακόσιοι. Της οικογένειας των Σκορδύλιδων οι απόγονοι έφταναν περίπου τους τριακόσιους.

Οι Βενετσιάνοι στο προσκήνιο

Στις 13 Απριλίου του 1204, οι Φράγκοι της 4^{ης} Σταυροφορίας πήραν την Κωνσταντινούπολη. Μέσα στη σύγχυση, Γενοβέζοι πειρατές με 24 πλοία έπιασαν στην Κρήτη, κυριεύσαν κάποιες ακτές χωρίς να συναντήσουν αντίσταση κι άρχισαν να τις χρησιμοποιούν ως ορμητήρια για τις επιδρομές τους.

Το νησί όμως ανήκε στην περιουσία του Βονιφάτιου που έγινε βασιλιάς της Θεσσαλονίκης. Η Κρήτη του έπεφτε κάπως μακριά. Και είχε ανοίξει και μέτωπο εναντίον του Βαλδουίνου της Φλάνδρας που παρίστανε τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Είχε ανάγκη συμμάχων και οι Βενετσιάνοι του φάνηκαν καλή περίπτωση. Γνωρίζοντας το φανερό ενδιαφέρον τους για την Κρήτη, πρότεινε να τους την πουλήσει. Το συμβόλαιο συντάχθηκε στην Αδριανούπολη και υπογράφηκε στις 12 Αυγούστου του 1204. Η Κρήτη πουλήθηκε στους Βενετσιάνους για 10.000 ασημένια μάρκα (περίπου 70.500 ευρώ αλλά με μεγαλύτερη αγοραστική αξία από τη σημερινή).

Στην άλλοτε βυζαντινή επικράτεια γινόταν το «έλα να δεις». Απασχολημένοι με τη διανομή των εδαφών, οι Βενετσιάνοι θεωρητικά μόνο κατείχαν την Κρήτη. Χρειάστηκε να πολεμήσουν οκτώ ολόκληρα χρόνια, ώσπου να την κυριεύσουν ολοκληρωτικά (1212). Έμειναν στην Κρήτη ως το 1669. Κανένας τους δεν θα υποστήριζε ότι πέρασαν καλά, τους δυο πρώτους αιώνες τουλάχιστον.

Στην αρχή, διατήρησαν τη βυζαντινή δομή στη διοικητική διαίρεση της Κρήτης, την οποία χώρισαν σε έξι τμήματα (σεξτέριες), όσα υπήρχαν και στην ίδια τη Βενετία. Καθένα από αυτά πήρε το όνομα της αντίστοιχης «σεξτέριας» της νησιωτικής δημοκρατίας (του Αγίου Μάρκου, των Αγίων Αποστόλων κ.λπ.).

Στα 1211 κι ενώ ακόμα οι Βενετσιάνοι βρίσκονταν σε διαδικασία συναλλαγής με τους Γενοβέζους, ξέσπασε η επανάσταση «των Αγιοστεφανιτών». Ήταν η οικογένεια των Αργυρόπουλων που πήρε τα όπλα. Γύρω της συνασπίστηκαν οι Κρητικοί, κατέλαβαν τα φρούρια του Μιραμπέλλου και της Σητείας και κυριάρχησαν στην Ανατολική Κρήτη. Ο δούκας της Κρήτης, Ιάκωβος Τιέπολο, τα χρειάστηκε. Με την υπόσχεση ότι θα του δώσει ανταλλάγματα, ζήτησε τη βοήθεια του δούκα της Νάξου, Μάρκου Σανούδου. Κατέφθασε αυτός στο νησί με ισχυρές δυνάμεις και κατάφερε να νικήσει τους επαναστάτες. Ζήτησε τα υπεσχημένα. Ο Τιέπολο άρχισε τις αναβολές. Ο Σανούδος συνεννοήθηκε με τον Βυζαντινό άρχοντα Κωνσταντίνο Σεβαστό Σκορδύλη. Το εκστρατευτικό σώμα του Σανούδου και οι Σφακιανοί του Σκορδύλη ένωσαν τις δυνάμεις τους κι επιτέθηκαν στον Χάνδακα, τον οποίο και κυριεύσαν.

Ο Τιέπολο το έσκασε μεταμφιεσμένος σε γυναίκα. Σανούδος και Σκορδύλης προσπάθησαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους ολόκληρη την Κρήτη. Οι Βενετσιάνοι όμως ήθελαν με κάθε τρόπο να κρατήσουν το νησί. Ο Τιέπολο επανήλθε με στρατό από τη μητρόπολη. Ο Μάρκος Σανούδος πείστηκε να υπογράψει συνθήκη ειρήνης κι επέστρεψε στη Νάξο (χειμώνας του 1212 - 13).

Οι πρώτες επαναστάσεις

Στους 150.000 κατοίκους της Κρήτης, τον πρώτο αιώνα της βενετσιάνικης κατοχής ήρθαν να προστεθούν 10.000 άποικοι από τη Βενετία. Δημιούργησαν χωροφυλακή που επάνδρωσαν 12.000 τυχοδιώκτες μισθοφόροι κι οργάνωσαν ιππικό αποκλειστικά από Βενετσιάνους. Κι ακόμα ξεκίνησαν να κτίζουν φρούρια σε επίκαιρα σημεία και να ενισχύουν όσα υπήρχαν. Ένα από αυτά, ήταν το Μονιπάρι, στο Ρέθυμνο. Στα 1217, ο καστελάνος του φρουρίου, Πέτρος Φιλικάνεβο, έκλεψε άλογα και αιγοπρόβατα που ανήκαν στην οικογένεια Σκορδύλη. Ο Ιωάννης Σκορδύλης προσέφυγε στον δούκα, Παύλο Κουρίνο, απαιτώντας δικαιοσύνη. Ο δούκας αδιαφόρησε. Ο Σκορδύλης επέπεσε στους Βενετσιάνους και πήρε πίσω, όχι μόνο τα ζώα του, αλλά και όσα ακόμα βρέθηκαν μπροστά του.

Ξέσπασε επανάσταση εναντίον των Βενετσιάνων με αρχηγούς τον Κωνσταντίνο Σεβαστό Σκορδύλη και τον άρχοντα στο Ρέθυμνο Μιχαήλ Μελισσηνό. Την είπαν «επανάσταση των Δύο Συβρίτων» (από τη μινωική πόλη, Σύβριτο), καθώς τα στρατόπεδα των επαναστατών βρίσκονταν το ένα στην Απάνω Σύβριτο (Αμάρι) και το άλλο στην Κάτω (Άγιος Βασίλειος). Σε σύντομο διάστημα, έντρομος ο νέος δούκας της, Ντομένικο Ντελφίνο, είδε ολόκληρη τη Δυτική Κρήτη να ελέγχεται από τους επαναστάτες. Έσπευσε να συνθηκολογήσει μαζί τους. Με τη συνθήκη που υπογράφηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 1219, προβλεπόταν επιστροφή εδαφών συνολικής έκτασης μιας σεξτέριας (έξι ήταν τότε όλες κι όλες στο νησί) που είχαν καταληφθεί από τους Βενετσιάνους, απελευθέρωση 75 υποτελών των Βυζαντινών που είχαν συλληφθεί, επιβολή ποινών σε όποιους φεουδάρχες Βενετσιάνους αδικούσαν ντόπιους υποτελείς (βιλλάνους) και άλλα λιγότερο σημαντικά. Με τη σειρά τους, οι οικογένειες Σκορδύλη και Μελισσηνού ορκίστηκαν πίστη στη Γαληνότατη. Οι αρχηγοί των επαναστατών έγιναν ισότιμοι με Βενετσιάνους φεουδάρχες.

Οι Μελισσηνοί επαναστάτησαν και στα 1222 (κέρδισαν δυο φέουδα) αλλά και στα 1228, αυτή τη φορά, με τη σύμπραξη των Σκορδύληδων και άλλων βυζαντινών οικογενειών. Με συνθήκες του 1232 και του 1233, οι επαναστάτες πέτυχαν νέα προνόμια, εξισώθηκαν με τη βενετσιάνικη αριστοκρατία και εξασφάλισαν την προστασία των υποτελών τους από την βενετσιάνικη αυθαιρεσία.

Ακολούθησε η πρώτη ειρηνική δεκαπενταετία, χωρίς επαναστάσεις και ξεσηκωμούς. Όμως, στα 1251, νέα επανάσταση ξέσπασε στη Δυτική Κρήτη. Δεν είχε διάρκεια αλλά έγινε αιτία νέοι Βενετσιάνοι άποικοι να φτάσουν στην Κρήτη. Στα 1252, ίδρυσαν την πόλη Canea (τα Χανιά).

Οι νεοαφιχθέντες μοιράστηκαν ενενήντα φέουδα κι έγιναν ο πυρήνας της νέας πόλης, καθώς υπήρχε υποχρέωση κάθε φεουδάρχη να διατηρεί εκεί μέγαρο. Γύρω τους, εγκαταστάθηκαν έμποροι, ναυτικοί και διαφόρων τομέων επαγγελματίες. Η πόλη πήρε πάνω της γρήγορα και εξελίχθηκε στην κυριότερη της Δυτικής Κρήτης, έδρα του ρέκτορα (νομάρχη) και του συμβουλίου του.

Η επανάσταση του Αλέξιου Καλλέργη που ξέσπασε στα 1282, ξεκίνησε από το οροπέδιο Λασιθίου αλλά κατέληξε στην Ανώπολη Σφακίων, τόπο ορεινό, δυσπρόσιτο και φυσικά οχυρό. Εκεί οι επαναστάτες κράτησαν καιρό, αποκρούοντας τις επιθέσεις. Ο Καλλέργης υπέγραψε νικηφόρα γι' αυτόν συνθήκη αλλά οι επαναστάτες αφανίστηκαν. Οι Βενετσιάνοι, με ποινή τον θάνατο, απαγόρευσαν την κατοίκηση ανθρώπων σε ολόκληρη την περιοχή της

Ανώπολης κι απαγόρευσαν τη βοσκή κοπαδιών και την καλλιέργεια της γης για τα επόμενα δώδεκα χρόνια. Λίγο καιρό αργότερα, η Ανώπολη κατοικήθηκε πάλι. Οι Βενετσιάνοι καμιά όρεξη δεν είχαν να απαιτήσουν εφαρμογή της απαγόρευσης, καθώς καλά γνώριζαν ότι κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με αιτία νέας επανάστασης.

Η επανάσταση της Χρυσομαλλούσας

Στα 1307, οι έξι σεξτέριες της Κρήτη συμπτύχθηκαν σε τέσσερις κομητείες (διαμερίσματα) που σχεδόν αναλλοίωτα διατηρήθηκαν και μετά το 1669, στην εποχή της τουρκοκρατίας. Τα Σφακιά εντάχθηκαν στο διαμέρισμα των Χανίων αλλά μόνο θεωρητικά. Οι ανυπότακτοι Σφακιανοί ποτέ τους δεν υπέκυψαν στη Βενετία. Οι αξιωματούχοι ξεμπέρδεψαν μαζί τους, χαρακτηρίζοντάς τους σαν μια «περίεργη ωραία, πολεμική και γενναία φυλή». Διατηρούσαν μόνο μια πολύ μικρή φρουρά στο μικρό κάστρο στη Χώρα Σφακίων. Σπάνια αποτολμούσαν να βγουν έξω από αυτό. Στα 1319, στο φρούριο υπηρετούσαν 15 άνδρες έχοντας επικεφαλής τον Βενετσιάνο Καπελέτο, που θεωρούσε τον εαυτό «φρούραρχο». Εκεί ζούσε και η πανέμορφη αρχοντοπούλα Χρυσή Σκορδύλη με κατάξανθα μακριά μαλλιά. Την αποκαλούσαν Χρυσομαλλούσα.

Μια μέρα, η Χρυσομαλλούσα βρέθηκε στον δρόμο του Καπελέτο, πηγαίνοντας με δυο υπηρέτριες της στην πηγή. Ο Βενετσιάνος εντυπωσιάστηκε από την ομορφιά της, κατέβηκε από το άλογό του, την πλησίασε, την άρπαξε και τη φίλησε. Την επόμενη στιγμή δεχόταν το χαστούκι της.

Ο «φρούραρχος» προσβλήθηκε. Έβγαλε το σπαθί του αλλά θυμήθηκε πως απέναντί του βρισκόταν γυναίκα. Έκοψε τη μια από τις δυο ξανθές πλεξούδες της κι αποχώρησε με το σπουδαίο λάφυρό του. Έτσι όμως, η προσβολή είχε στραφεί εναντίον της αρχοντοπούλας. Οι Σφακιανοί αυτά δεν τα καταπίνουν.

Οι συγγενείς της Χρυσομαλλούσας επιτέθηκαν στο φρούριο, το πήραν με την πρώτη, το ξεθεμελίωσαν και σκότωσαν τον Καπελέτο και τους άνδρες του. Το συμβάν ήταν μια καλή αφορμή για να ξεσπάσει επανάσταση. Απλώθηκε σ' όλα τα Σφακιά και προκάλεσε και την εμπλοκή του Βυζαντινού αυτοκράτορα, Ανδρόνικου. Οι Σκορδύληδες και οι φιλικές τους

οικογένειες οχυρώθηκαν στη Χώρα της Σαμαριάς. Για ενάμιση χρόνο οι Βενετσιάνοι μάταια τους πολιορκούσαν. Έχαναν πολλούς άνδρες, ώσπου στο τέλος τα παράτησαν. Η επανάσταση καταλάγιασε το 1321. Σύμφωνα με ένα θρύλο, η Χρυσομαλλούσα έγινε μοναχή και έμεινε στην εκκλησία της Οσίας Μαρίας, στη Σαμαριά.

Στη διάρκεια των εργασιών αναστήλωσης της εκκλησίας, που έγιναν στη δεκαετία του '70, εντοπίστηκε ο τάφος μιας γυναίκας με άλιωτα μαλλιά κι ένα περίεργο κόσμημα. Οι Σφακιανοί πιστεύουν ότι είναι της Χρυσομαλλούσας.

Το Φραγκοκάστελο

Οι Ψαρομηλιγγοί ήταν κλάδος της οικογένειας των Σκορδύλων. Στα 1341, ξεκίνησαν νέα επανάσταση στα Σφακιά. Στο πλάι τους, στρατεύτηκαν και οι λοιποί κλάδοι των Σκορδύλων (Σεβαστοί και Καψοκαλύβες), ενώ έσπευσαν να βοηθήσουν και οι Μελισσηνοί. Οι Καλλέργηδες μοιράστηκαν, άλλοι στη μεριά των επαναστατών κι άλλοι στην Βενετσιάνων. Η επανάσταση φούντωσε και οι Βενετσιάνοι κλείστηκαν στα κάστρα τους. Έξι χρόνια αργότερα (1347), οι αρχηγοί των επαναστατών, Ιωάννης και Μιχαήλ Ψαρομηλιγγοί, έπεσαν σε ενέδρα στον κάμπο της Μεσσαράς. Οι Βενετσιάνοι έκοψαν τα κεφάλια τους και τα περιέφεραν σ' όλη την Κρήτη. Η επανάσταση έσβησε.

Η επανάσταση των Καλλέργηδων, στα 1361, ξεκίνησε κι αυτή από το οροπέδιο Λασιθίου και έσβησε στην Ανώπολη Σφακίων (1367), που ερημώθηκε. Γι' άλλη μια φορά, οι Βενετσιάνοι απαγόρευσαν «επί ποινή θανάτου» την κατοίκηση στην περιοχή («για εκατό χρόνια»). Κι επίσης γι' άλλη μια φορά, οι κάτοικοι ξαναγύρισαν μόλις πέρασε η πρώτη μπόρα.

Ήδη, από το 1340, οι Βενετσιάνοι ζητούσαν την ανέγερση ενός κάστρου στα Σφακιά που θα τους προστάτευε τόσο από τους πειρατές, όσο κι από τις αδιάκοπες εξεγέρσεις των Σφακιανών. Η μητρόπολη (Βενετία) δεν είχε αντίρρηση αλλά και δεν διέθετε το ανάλογο χρήμα. Οι απανωτές επαναστάσεις έπεισαν τον δόγη να βάλει το χέρι στην τσέπη. Ήταν το 1371, όταν στην παραλία φάνηκε ολόκληρος βενετσιάνικος στόλος. Από τα πλοία, βγήκαν φρουρά, τεχνίτες, οικοδόμοι και μεταφορείς. Βάλθηκαν να σκάβουν θεμέλια για να υψώσουν κάστρο. Με ηγέτες τους Πατσούς, έξι αδέρφια, οι Σφακιανοί ρίχτηκαν πάνω τους και τους πετσόκοψαν. Από τα πλοία βγήκαν πλήθος στρατιώτες να περιφρουρούν τις εργασίες που συνεχίστηκαν. Όταν νύχτωνε, στρατός και εργάτες αποσύρονταν στα καράβια για διανυχτέρευση. Με μπροστάρηδες τους Πατσούς, οι Σφακιανοί κατέβαιναν τη νύχτα,

γκρέμιζαν ό,τι είχε κτιστεί και χαλούσαν τα εργοτάξια. Οι Βενετσιάνοι έφεραν στρατό που έστησε προστατευτική περίμετρο. Τα έξι αδέρφια αιχμαλωτίστηκαν. Τα κρέμασαν. Το έργο ολοκληρώθηκε: Το είπαν Φραγκοκάστελο. Ακόμα υπάρχει.

Η επανάσταση της κότας

Ο φόρος της «ορνιθολογίας» κρατούσε από την εποχή της κατάκτησης της Κρήτης από τους Βενετσιάνους: Οι κάτοικοι υποχρεώνονταν κάθε πρωτομηνιά («νεομηνία») να δίνουν σε κάθε φεουδάρχη μια κότα. Με τα χρόνια όμως, οι «δικαιούχοι» της κότας πλήθαιναν και το πράγμα καταντούσε αφαιμάξη. Στα 1470, οι Σφακιανοί κατάργησαν με το «έτσι θέλω» την απόδοση του φόρου. Οι Βενετσιάνοι φεουδάρχες απάντησαν με εντάλματα σύλληψης «οφειλετών της κότας» και κατάσχεσης περιουσιών. Οι Σφακιανοί επαναστάτησαν. Μαζεύτηκαν στην κορφή του Αγίου Θεοδώρου, πραγματοποίησαν συνέλευση κι έστειλαν στον Βενετσιάνο διοικητή των Χανίων έγγραφο διαμαρτυρία. Ο διοικητής έριξε στη φυλακή τους απεσταλμένους κι απέρριψε τη διαμαρτυρία. Ο ένοπλος αγώνας απλώθηκε σ' όλα τα Σφακιά. Τρία χρόνια αργότερα, ο δούκας της Κρήτης ξεκίνησε από τον Χάνδακα κι έφτασε στα Σφακιά με προτάσεις: Οι Βενετσιάνοι γλίτωσαν τον μπελά αμνηστεύοντας τους παραβάτες και ματαιώνοντας τις δίκες που εκκρεμούσαν. Ο φόρος της «ορνιθολογίας» καταργήθηκε οριστικά σε όλο το νησί.

Όμως, οι αυθαιρεσίες των Βενετσιάνων σε βάρος των ντόπιων συνεχίστηκαν. Πενήντα χρόνια μετά την «επανάσταση της κότας», ο Γεώργιος Κανδανολέων Σκορδύλης από τον Κουστογέρακο κήρυξε στα Σφακιά νέα επανάσταση. Άντεξε ως το 1527, οπότε ο αρχηγός της αιχμαλωτίστηκε και κρεμάστηκε.

Μετά το 1570, οι Βενετσιάνοι χώρισαν τα Σφακιά σε δυο καστελανίες: Του Φραγκοκάστελου (Castel Franco) και των Σφακίων (Castel di Sfacia). Ο Βενετσιάνος διοικητής έδρευε στο Καστέλι Σφακιά, εμπορική κωμόπολη που τότε βρισκόταν σε άνθιση.

Η τουρκική καταίγδα

Στις 24 Ιουνίου του 1645, ο Γιουσούφ πασάς με τετρακόσια πλοία και 60.000 άντρες βγήκε στη Δυτική Κρήτη και λεηλάτησε την επαρχία Κισάμου. Η αντίσταση στα Χανιά ήταν ηρωική και μάταιη. Στις 22 Αυγούστου (1645), οι υπερασπιστές παρέδωσαν το φρούριο. Η κατάκτηση της Κρήτης από τους Οθωμανούς ολοκληρώθηκε στα 1669. Η Σούδα παραδόθηκε μόλις το 1715. Η Κρήτη απετέλεσε ξεχωριστό Βιλαέτι. Η βενετσιάνικη διοικητική διαίρεση διατηρήθηκε κι απλά τα τέσσερα διαμερίσματα (Σητείας, Χάνδακα, Ρεθύμνου και Χανίων) μετονομάστηκαν σε σαντζάκια.

Το φορολογικό σύστημα βασίστηκε στο «σεριάτ», τον ιερό νόμο των Οθωμανών. Στην Κρήτη, υπήρχαν μόνο ο κεφαλικός φόρος (ποσοστό επί του εισοδήματος) και ο «επί της ιδιοκτησίας» καθώς ο σουλτάνος απαγόρευε οποιαδήποτε άλλη φορολογία, καθιστώντας το νησί μια από τις πιο προνομιούχες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Στην πράξη, η τουρκική κατοχή αποδείχτηκε σκληρή κι ανάλγητη. Οι εκεί εγκατεστημένοι Τούρκοι ήταν οι ίδιοι ο στρατός και η διοίκηση. Κι όποιος σταλμένος πασάς (διοικητής) δεν πήγαινε με τα νερά τους, είτε διωχνόταν είτε σφαζόταν είτε εξαναγκαζόταν να παραιτηθεί. Η αυθαιρεσία ήταν τέτοια που ενοχλούσε και τους φανατικούς ισλαμιστές. Κανένας όμως δεν τολμούσε να τα βάλει με το ντόπιο οθωμανικό κατεστημένο που συνεπικουρούσαν ακόμα και απλοί υπαλληλίσκοι.

Η ζωή, η περιουσία, η οικογένεια, οι γυναίκες και τα παιδιά βρίσκονταν στο έλεος των Τούρκων. Η βία βρισκόταν στην ημερήσια διάταξη. Ο χριστιανός εξαρτιόταν από την όποια διάθεση του κάθε τυχαίου μωαμεθανού.

Αποτέλεσμα ήταν ολόκληρα χωριά φαινομενικά να αλλάζουν πίστη. Πολλών οι απόγονοι κατάφεραν να παραμείνουν κρυφά χριστιανοί. Άλλων δεν έβρισκαν τον λόγο να έχουν μια φανερή και μια κρυφή θρησκεία κι έμειναν μωαμεθανοί. Ήταν και οι Τούρκοι που άρπαζαν κι έκαναν δικές τους όποιες χριστιανές τους γυάλιζαν το μάτι. Τα παιδιά τους γίνονταν μωαμεθανοί. Μερικές γενιές αργότερα, οι μωαμεθανοί πλειοψηφούσαν στο νησί. Χριστιανοί και μωαμεθανοί Έλληνες περίμεναν την πρώτη ευκαιρία για να ξεσηκωθούν.

Όλα αυτά δεν ίσχυαν για τα Σφακιά. Οι Σφακιανοί διατήρησαν την αυτονομία τους, όπως και επί Βενετσιάνων, και είχαν μοναδική υποχρέωση να στέλνουν κάθε χρόνο δυο φορτία χιονιού στη βαλιδέ σουλτάνα (τη βασιλομήτορα).

Η περιοχή δόθηκε φέουδο στον Γαζί Χουσεΐν πασά ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή του στην κατάκτηση της Κρήτης. Διαπίστωσε ότι «το φέουδο δεν απέδιδε». Στα 1659, ο Γαζί Χουσεΐν πασάς αφιέρωσε τα Σφακιά στις ιερές πόλεις των μωαμεθανών Μέκκα και Μεδίνα και όρισε να στέλνουν εκεί κάθε χρόνο 5.000 γρόσια (2.000 και 3.000 αντίστοιχα) «για τους φτωχούς». Τούρκοι στα Σφακιά ποτέ δεν κατοίκησαν. Οι Σφακιανοί έμειναν ελεύθεροι και ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία και το εμπόριο. Πλούτισαν. Κι έπαψαν να πληρώνουν φόρο. Σταμάτησαν να ασχολούνται και με το χιόνι που υποχρεώνονταν να στέλνουν στη «βαλιδέ σουλτάνα». Τραγουδούσαν:

«Εγώ 'μαι Σφακιανό παιδί, χαράτσι δεν πλερώνω

και σαν τ' αγρίμι στο βουνό ποτέ μου δεν μερώνω».

Στα 1645, χρονιά της τουρκικής εισβολής, στην πόλη των Χανίων μετρήθηκαν 10.401 κάτοικοι (52 ιερείς, 5.130 άνδρες, 5.219 γυναίκες). Στα Σφακιά, μόλις 2.500. Έναν αιώνα αργότερα, παραμονές της επανάστασης του Δασκαλογιάννη (1770), στα απάτητα Σφακιά μετρήθηκαν 11.000 κάτοικοι: Οικογένειες κτηνοτρόφων, ναυπηγών, εμπόρων και караβοκύρηδων στην πλειοψηφία τους. Τα καράβια τους ναυπηγούνταν επιτόπου, χάρη στην άφθονη και εκλεκτή ξυλεία της περιοχής. Με τους κατοίκους να κινούνται ελεύθερα κι ανεμπόδιστα.

Με τα ιδιόκτητα πλοία τους, έκαναν εμπόριο ή το έριχναν στην πειρατεία. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, πλούτιζαν. Βενετσιάνος επισκέπτης στην Ανώπολη, έγραφε ότι έστρωσαν προς τιμή του τραπέζι, πάνω στο οποίο μέτρησε «τριακόσια ασημένια μαχαιροπίρουνα». Κι ο ριμαδόρος, αναπολώντας τη χαμένη ευημερία, μετά την καταστολή της επανάστασης του 1770, θρηνούσε:

«Πού 'ναι η Χώρα τω Σφακιώ με τα πολλά καράβια,

με τσ' εκατό τζη εκκλησιές, τα πλούσια σεράγια;

Το Μεσοχώρι, ο Μπροσγιαλός, το Θόλος, το Γιωργίτζι;

Ούλα γενίκασι σωρός και δε βγορίζει (=«φαίνεται») σπίτι...».

Όπως και σε άλλους ελληνικούς τόπους, μια από τις προσφιλείς στους Σφακιανούς μορφή ψυχαγωγίας είναι η συμμετοχή σε πανηγύρια, με την ευκαιρία εορτής της εκκλησίας. Ονομαστό είναι το πανηγύρι του Αγίου Νικήτα (15 Σεπτεμβρίου) που γίνεται στο Φραγκοκάστελο. Μετά τη λειτουργία, απλώνονται στην ύπαιθρο, τρώνε σφαχτά, τυριά και μέλι, πίνουν, χορεύουν και τραγουδούν με συνοδεία λύρας. Την ατμόσφαιρα περιγράφουν οι στίχοι:

«Σα θες να δης και να χαρής όμορφα παλληκάρια

και δυνατά και τρομερά , ως είναι τα λιοντάρια,
άμε στο Φραγκοκάστελλο να 'ναι τ' Αγιού Νικήτα.
Να κατεβούν τα δυο χωριά η Νίμπρος και τ' Ασκύφου
και τ' άλλα τα γυρόχωρα...
Να δης σγουρούς να δης ξανθούς κι όμορφους κοπελλιάρους.
Να δης ψηλούς για το σπαθί, κοντούς για το ντουφέκι...
με τα μακράν τωνα σκουλιά με τσοι πισωκαυκάλες

τ' αμπέθια των τα μαλλιαρά και τσ' ανοιχτές κουτάλες...».

(Ιστορία του Έθνους, 18.7.2009) (τελευταία επεξεργασία, 12.7.2010)